

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 30ΗΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1986

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΡΥΠΙΑΝΗ

## ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ  
Κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΡΥΠΙΑΝΗ

Οἱ Ἕλληνες οἱ ὁποῖοι ἔδωσαν στὸ Δυτικὸ κόσμον τὰ ὀνόματα καὶ τὰ κλασικὰ πρότυπα κάθε φιλολογικοῦ εἴδους, δὲν ἀνέπτυξαν κατάλληλη γραφὴ γιὰ νὰ τὰ καταγράφουν πρὶν ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ ὄγδοου αἰῶνα π.Χ., δύο χιλιάδες δηλαδὴ χρόνια ἀφοῦ ἄρχισαν οἱ Αἰγύπτιοι νὰ καταγράφουν τὰ δικά τους θρησκευτικὰ καὶ λαϊκὰ κείμενα σὲ πάπυρους καὶ σὲ πέτρες.

Ὁ Μυκηναϊκὸς πολιτισμὸς γνώριζε βέβαια ἀπὸ τὴ δευτέρη χιλιετηρίδα π.Χ. τὴ Γραμμικὴ Β' γραφὴ, ὅπως τὸ δείχνουν οἱ πινακίδες ἀπὸ τὴν Πύλο, τὴ Θήβα, τὶς Μυκῆνες, καὶ τὴν Κνωσό. Ἀλλὰ ἡ δύσχρηστη ἐκείνη συλλαβογραφικὴ γραφὴ χρησιμοποιήθηκε μόνον γιὰ ὀνόματα, γιὰ τὴν καταγραφή περιουσιακῶν στοιχείων, καὶ γιὰ λογαριασμοὺς ποὺ κρατοῦσαν ἄγνωστοι γραφεῖς, καὶ ὄχι γιὰ μακρὰ φιλολογικὰ κείμενα. Ἄλλωστε καὶ ἡ γραφικὴ ὄψη ποὺ εἶχαν οἱ Μυκηναῖοι στὴ διάθεσή τους δὲν ἦταν κατάλληλη γιὰ μακρὰ κείμενα.

Ὅταν αἰῶνες ἀργότερα οἱ Ἕλληνες ἀπέκτησαν πάλι ἀλφάβητο, τὸ ἐπέτυχαν μὲ τὴν ἀναπροσαρμογὴ ξένου ἀλφαβήτου, τοῦ Βόρειου Σημιτικοῦ —τοῦ Φοινικικοῦ, ὅπως συνήθως λέγεται—, ποὺ τὸ χρη-

σιμοποιοῦσαν οἱ Φοίνικες στὴ Συρία καὶ ἦταν καὶ ἐκεῖνο συλλαβογραφικό, ἀλλὰ οἱ Ἑλληνες πῆραν ἀπὸ τὰ πολλὰ ψηφία του, μικρὸ μόνο ἀριθμὸ, ὄχι γιὰ νὰ δηλώσουν συλλαβές, ἀλλὰ γιὰ νὰ δηλώσουν τοὺς εἴκοσι τέσσαρες φθόγγους τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας· τὸ μετέτρεψαν δηλαδὴ σὲ εὐχρηστο φθογογραφικὸ ἀλφάβητο. Καὶ αὐτὸ εἶναι ἡ μεγαλύτερη προσφορὰ τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα.

Τὰ πρῶτα παραδείγματα τῆς νέας αὐτῆς Ἑλληνικῆς γραφῆς βρίσκονται ζωγραφισμένα ἢ σκαλισμένα σὲ ἀγγεῖα ποὺ ἀνήκουν στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ ὄγδοου αἰῶνα π.Χ., καὶ προέρχονται ἀπὸ τὰ πιὸ διάφορα μέρη τοῦ Ἑλληνόγλωσσου κόσμου, τὴν Ἀττικὴ, τὴ Βοιωτία, τὴν Κόρινθο, τὴ Ρόδο, τὴν Ἰσχία καὶ τὶς ἀκτὲς τῆς Νότιας Ἰταλίας.

Δὲν θὰ προχωρήσω σήμερα στὴν ἱστορία τῶν Ἑλληνικῶν ἀλφαβήτων, ἀλλὰ ἐκεῖνο ποὺ πρέπει νὰ τονισθεῖ εἶναι ὅτι, ὅταν ἄρχισαν οἱ Ἑλληνες νὰ γράφουν καὶ νὰ διαβάζουν ἐλεύθερα, εἶχαν ἤδη ἀναπτύξει ἀξιολογότατη φιλολογία ποὺ ἀνῆκε στὴ λεγόμενη «Προφορικὴ παράδοση», καὶ ποὺ ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη εἶχε ἤδη ζωὴ τουλάχιστον πεντακοσίων χρόνων. Πρὶν λοιπὸν νὰ ὑπάρχουν βιβλία καὶ ἀναγνώστες στὸν Ἑλληνικὸ κόσμον, ὑπῆρχαν ποιητὲς καὶ ἀκροατές.

Ἐὰν γιὰ τὸν Ἡοίοδο ὑπάρχει ἀμφιβολία ἂν γνώριζε νὰ γράφει, κανεὶς δὲν ἀμφιβάλλει ὅτι ὁ Ἀρχίλοχος, ὁ μεγάλος καὶ πρωτότυπος Πάριος ποιητὴς τοῦ ἕβδομου αἰῶνα, ἔγραψε τὰ ποιήματά του. Ἡ ποικιλία τῶν μέτρων καὶ τῶν θεμάτων του, καθὼς καὶ τὸ ὅτι δὲν χρησιμοποιεῖ «λογοτύπους», φανερώνουν ὅτι ἡ μετάδοση τῶν στίχων του πρέπει νὰ ἦταν γραπτὴ· καὶ τὸ ἴδιο βέβαια ἰσχύει καὶ γιὰ τοὺς δύο μεγάλους Λέσβιους ποιητὲς, τὸν Ἀλκαῖο καὶ τὴ Σαπφώ.

Αὐτὸ δὲν σημαίνει «δημοσίευση» τῶν ἔργων τους στὴ σημερινὴ ἔννοια τῆς λέξεως, ὅτι κυκλοφοροῦσαν δηλαδὴ πολλὰ ἀντίγραφα τους. Τὸ κείμενο γραφόταν κυρίως γιὰ νὰ ὑποβοηθήσει τὴ μνήμη τοῦ ἐκτελεστοῦ, εἴτε αὐτὸς ἦταν ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς ἢ καὶ ἄλλος. Ἐξ ἄλλου εὐρύτερη κυκλοφορία προϋποθέτει καὶ τὴν ὑπαρξὴ φτηνῆς γραφικῆς ὕλης, καὶ τότε τὰ δέσματα καὶ οἱ λίγοι πάπυροι ποὺ κυκλοφοροῦσαν

ἦσαν ἀκριβὰ ὑλικά, καὶ οἱ ξύλινες πινακίδες ἀκατάλληλες. Φαντασθεῖτε ὅτι γιὰ νὰ καταγραφεῖ ἡ Ἰλιάδα καὶ μόνο, ἐχρειάζοντο δέρματα ἑκατὸ περίπου ζώων, δηλαδή ἓνα ὀλόκληρο κοπάδι προβάτων ἔπρεπε νὰ σφαγεῖ — ἀλλὰ ἄξιζε τὸν κόπο!

Δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστὸ πότε οἱ πάπυροι πρωτοῦλθαν στὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἦσαν σὲ σχετικῶς κοινὴ χρῆση ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ ἔκτου αἰῶνα, ὅταν καὶ στενότερη ἐπαφὴ ἀναπτύχθηκε μεταξὺ Αἰγύπτου καὶ Ἑλλήνων. Ἡ Ναύκρατις εἶχε ἤδη ἰδρυθεῖ στὸ Δέλτα τοῦ Νείλου καὶ Ἕλληνες μισθοφόροι ὑπηρετοῦσαν στὴν Αἴγυπτο, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὰ ὀνόματά τους τὰ σκαλισμένα στὸ δεξιὸ πόδι τοῦ κολοσσιαίου ἀγάλματος τοῦ Ραμσή Β' στὸ Abu Simpel (χρονολογοῦνται τὸ 590 π.Χ.). Οἱ Αἰγύπτιοι πρὶν ἀπὸ χίλια χρόνια εἶχαν ἤδη ἀρχίσει νὰ κατασκευάζουν τοὺς παπύρους, κόβοντας καὶ μὲ κατάλληλο τρόπο κολλώντας λωρίδες ἀπὸ τὴν ἐντεριώνη, τὸ μεδούλι, τοῦ φυτοῦ παπύρου πὸν μεγάλωνε στὸ Νεῖλο, γιὰ νὰ σχηματίζουν κ ο λ λ ή μ α τ α, φύλλα, κατάλληλα γιὰ νὰ γράφουν ἐπάνω τους. Κάθε φύλλο εἶχε φάρδος 15 ἕως 25 γραμμάτων. Λίγοι πάπυροι φαίνεται ὅτι ἤλθαν νωρὶς στὴν Ἑλλάδα καὶ διὰ τῶν Φοινίκων ἀπὸ τὴ Βύβλο, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα Βίβλος - βιβλίον.

Μόνο στὸ τέλος τοῦ πέμπτου αἰῶνα βρῖσκομε τὰ πρῶτα τεκμήρια γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἐμπορίου βιβλίων στὰς Ἀθήνας, τὰ ὁποῖα ὅμως ἦσαν ἀντίγραφα παλαιότερων βιβλίων ἀπὸ ἄλλα μέρη τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου.

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι τὸν πέμπτον αἰῶνα π.Χ. πρωτοακοῦμε ἐπίσης καὶ γιὰ τὴν ὑπαρξὴ σχολείων στὰς Ἀθήνας, πὸν εἶναι ἡ ἀναγκαία προϋπόθεσις γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἐνὸς εὐρύτερου ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ, προϋπόθεσις γιὰ τὴ ζήτηση βιβλίων.

Κανένα βιβλίον ἢ σημαντικὸν ἀπόσπασμα βιβλίου τῶν κλασικῶν χρόνων δὲν διασώθηκε, ἀλλὰ ἀπὸ ἀγγελιογραφίαις τῆς ἐποχῆς παίρνουμε κάποια ἰδέα γιὰ τὴν ἐμφάνισή τους. Δὲν φαίνονται νὰ διαφέρουν πολὺ ἀπὸ ἐκεῖνα πὸν δυὸ αἰῶνες ἀργότερα τόσον ἀφθονα χρησιμοποι-

οὔσαν στήν Πτολεμαϊκῇ Αἴγυπτο. Εἶναι κύλινδροι, τυλιχτάρια, πού ὁ ἀναγνώστης ξεδίπλωνε μέ τὸ δεξί του χέρι καί τὰ ξαναδίπλωνε, καθῶς τὰ διάβαζε, μέ τὸ ἄριστερό.

Ἡ ἀνάγνωση, ὁμως —καί αὐτὸ εἶναι σημαντικό— στὰ σχολεῖα τουλάχιστον, ἦταν ὑπόθεση ὁμαδική. Ἀνάγνωση κατ' ἰδίαν, προσωπικὴ μελέτη τῶν μαθητῶν δὲν ὑπῆρχε. Καί ἡ ἀνάγνωση γινόταν πάντα μεγαλοφώνως —ἀκόμη καί στίς περισσότερες περιπτώσεις, ὅταν διάβαζε κανεὶς μόνος του. Τὸ βιβλίον στή μεταβατικὴ ἐκείνη ἐποχὴ ἀπὸ τὴν ἀγράμματη προφορικὴ, ὅπως λέγεται κοινῶν, οὕτως ἔγραμματα κοινῶν πού γράφει, ἦταν κείμενο γιὰ ἀπαγγελία καί ὄχι γιὰ ἰδιωτικὴ χρῆση.

Στὰς Ἀθήνας μαθαίνομε ὅτι οἱ παραστάσεις τῶν τραγωδιῶν πρωτοπροκάλεσαν τὴ ζήτηση βιβλίων τῶν κειμένων τους, ἀλλὰ καί ἡ ἀνάπτυξη καί ἡ σημασία τῶν πεζῶν κειμένων —ἱστορικῶν, ρητορικῶν λόγων, φιλοσοφικῶν ἔργων— πού παρουσιάσθηκαν ἄφθονα πιά τὸν 4ον αἰῶνα π.Χ. εἶχαν τὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα. Ξεύρομε ὅτι ὁ Ἡρόδοτος τὸν 5ον αἰῶνα ἀπήγγελλε μέρη τῆς Ἱστορίας του σὲ Ἑλληνικὰ ἀκροατήρια, καί αὐτὸ γεννοῦσε τὸ ἐνδιαφέρον τους γιὰ νὰ διαβάσουν ὀλόκληρο τὸ ἔργο. Ἀλλὰ ὑπῆρχαν ἄλλα εἶδη πεζοῦ λόγου, ὅπως τὰ φιλοσοφικὰ ἔργα τοῦ Ἀναξαγόρα, ἢ τὰ ρητορικὰ τῶν Σοφιστῶν, ἢ τὰ ἡμιβιογραφικὰ τοῦ Ἰωνοῦ τοῦ Χίου καί τοῦ Στησιμβρότου, πού δὲν ἦσαν κατάλληλα γιὰ δημόσιες ἀπαγγελίες. Καί ἡ Ἱστορία τοῦ Θουκυδίδου ἀσφαλῶς γράφτηκε γιὰ νὰ διαβαστεῖ καί ὄχι γιὰ νὰ τὴν ἀπαγγείλουν —«κτῆμα ἐς αἰὲ μᾶλλον ἢ ἀγώνισμα ἐς τὸ παραχρῆμα»— ὅπως μᾶς λέγει καί ὁ ἴδιος.

Τὸν 5ον αἰῶνα π.Χ. ἄρχισαν νὰ παρουσιάζονται καί οἱ συλλέκτες βιβλίων, οἱ πρῶτες ἰδιωτικὲς βιβλιοθήκες. Ὁ Ἀθηναῖος π.χ. ἀναφέρει ὅτι ὁ Εὐριπίδης εἶχε συλλογὴ βιβλίων, πράγμα πού τὸ βεβαιώνουν καί χωρία τοῦ Ἀριστοφάνους, καί ὁ Εὐθύδημος ὁ μαθητὴς τοῦ Σωκράτους, ἀναφέρει ὁ Ξενοφῶν στὰ Ἀπομνημονεύματά του, «εἶχε συλλέξει πολλὰ ἀπὸ τὰ γραπτὰ τῶν ποιητῶν καί τῶν πιὸ περιφη-

μων σοφιστῶν». Καὶ εἶναι γνωστὸ ὅτι αἱ Ἀθῆναι ὄχι μόνον παρήγαγαν βιβλία, ἀλλὰ ἀργότερα καὶ τὰ ἐξήγαγαν καὶ ὅτι ἔφθαναν ὡς τῇ Σαλμυδησῶ τῆς Θράκης. Ἀλλὰ μέσα στὰς κλασικὰς Ἀθήνας βιβλιοπωλεῖο δὲν ὑπῆρχε, πουλοῦσαν τὰ βιβλία στὴν ἀγορὰ δίπλα στοὺς πάγκους πὺ πουλοῦσαν «σκόρδα, θυμίαμα καὶ ἀρώματα». Καὶ ἡ λέξη βιβλιώλης παρουσιάζεται μόνον ἀργότερα στοὺς κωμικοὺς ποιητὲς τοῦ τέλους τοῦ τέταρτου αἰῶνα, (Ἀριστομένη [Fr. 9K], Θεόπομπου [Fr. 77K] καὶ Νικόφρονος [19, 4 K]).

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι δὲν κυκλοφοροῦσαν μόνον σοβαρὰ καὶ σπουδαῖα βιβλία, ἀλλὰ καὶ κατώτερα, ὅπως μαθαίνομε ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Πλάτωνα (Συμπ. 177 B) καὶ τὸν Ἰσοκράτη (10.12) πὺ τὰ περιφρονοῦσε —γιὰ τὸ ἀλάτι π.χ. καὶ ἄλλα προϊόντα ἢ συνταγῶν μαγειρικῆς.

Μὲ τὸν Πλάτωνα βρισκόμαστε βέβαια στὸν τέταρτο αἰῶνα π.Χ. Οἱ διάλογοί του ὅπως καὶ οἱ ἐξωτερικοὶ διάλογοι τοῦ Ἀριστοτέλους κυκλοφοροῦσαν ἐλεύθερα καθὼς καὶ τὰ ἔργα πολλῶν ρητόρων. Τότε πιά ἀρχίζουν καὶ οἱ δημόσιες βιβλιοθήκες. Ἡ Ἀκαδημία τοῦ Πλάτωνος εἶχε δική της βιβλιοθήκη καὶ ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε μεγάλη καὶ σπουδαία συλλογὴ βιβλίων στὸ Λύκειο πὺ κατέληξε μὲ τὸ Σύλλα στὴ Ρώμη. Λέγεται μάλιστα ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἀγόρασε ἀπὸ τὸ φιλόσοφο Σπεύσιππο βιβλία ἀκριβότατα, γιὰ τὸ πολὺ μεγάλο ποσὸ τῶν τριῶν ταλάντων (Διογ. Λαέρτ. 4.5). Καὶ ἀπὸ τὰ ἴδια του τὰ ἔργα φαίνεται πόσα βιβλία εἶχε ὁ Ἀριστοτέλης, καὶ πόσα εἶχε μελετήσει.

Ὅτι ὑπῆρχε μεγάλη διάδοση καὶ κυκλοφορία βιβλίων ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ τέταρτου αἰῶνα φαίνεται καθαρὰ ἀπὸ τὶς πηγές μας, δὲν γνωρίζομε ὅμως τίποτε γιὰ τὸ μηχανισμό καὶ τὴν οἰκονομικὴ πλευρὰ αὐτοῦ τοῦ φαινομένου.

Παράλληλα μὲ τὸν πάπυρο μεταχειρίστηκαν γιὰ γραφικὴ ὕλη ἀπὸ τὸν 4ον αἰῶνα π.Χ. καὶ τὴν περγαμινή, —τὸ ἐπεξεργασμένο δέρμα— γιὰ τὸ κατάλληλα ἐπεξεργασμένο δέρμα, ἀκριβότερο βέβαια ἀπὸ τὸν πάπυρο, εἶχε μεγαλύτερη ἀντοχή. Γνωρίζομε ὅτι τὸ χρησιμοποίησαν ἀργότερα πολὺ καὶ στὴν Πέργαμο, ἀπ' ὅπου βέβαια πῆρε

καὶ τὸ ὄνομα «Περγαμηνή». Δὲν εἶναι ὅμως ἀλήθεια ἢ γνωστὴ ἱστορία ὅτι τὴν περγαμηνὴ «ἐφεῦρε» ὁ Εὐμένης τῆς Περγάμου, ὅταν ὁ Πτολεμαῖος ὁ Ἐπιφανῆς (205-181 π.Χ.) ἀπηγόρευσε τὴν ἐξαγωγή παπύρου στὴν ἀντίζηλο πρὸς τὴν Ἀλεξανδρινὴ Βιβλιοθήκη τῆς Περγάμου. Πρὶν ἀπὸ τὴν πολυτελεῖ ἐκείνη ἐπεξεργασία βρῖσκομε τὴν περγαμηνὴ καὶ μὲ τὸ ὄνομα «διφθέρα!» (ντεφτέρι).

Μὲ τίς κατακτήσεις τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τὴν ἐξάπλωση τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ στὴ Μέση Ἀνατολὴ καὶ τὴ σημασία πού ἀπέκτησε ἡ Ἑλληνικὴ Παιδεία, ἢ ζήτηση βιβλίων ἔγινε πάρα πολὺ μεγάλη. Καὶ αὐτὸ μᾶς φέρνει στὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ στίς μεγάλες βιβλιοθήκες τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, γιὰ τίς ὁποῖες πρέπει νὰ λεχθοῦν λίγα πράγματα.

Οἱ πολιτικοκοινωνικὲς ἀλλαγές πού ἔγιναν μὲ τὴν ἐπικράτηση τῶν Μακεδόνων (Χαιρώνεια 338) εἶχαν βαθιὰ καὶ μόνιμη ἐπιρροή στὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἡ παλιά, ἢ κλασικὴ Ἑλλάδα τραγουδοῦσε καὶ ἀπήγγελλε μέσα ἀπὸ τὸ πρῖσμα τῆς πόλεως. Ὁ Ποιητὴς καὶ ὁ γλύπτης αἰσθάνονταν τὴν ἴδια ἐκπαιδευτικὴ ἀποστολὴ πού αἰσθανόταν ὁ πολιτικὸς καὶ ὁ νομοθέτης. Ἡ Ἑλληνιστικὴ ὅμως Ἑλλάδα τοῦ πνεύματος ξεχώρισε ἀπὸ τὴν ὁλότητα, καὶ οἱ σοφοὶ τῆς διάβαζαν πιὰ καὶ ἔγραφαν σὰν ἄτομα, κλεισμένοι στίς βιβλιοθήκες καὶ στὰ γραφεῖα τους, χωρὶς νὰ τοὺς ἐνδιαφέρει οὔτε ἡ πόλις, οὔτε ἡ πολιτικὴ, οὔτε οἱ πολλοί, γιὰ τοὺς ὁποίους αἰσθάνονταν καὶ περιφρόνηση καὶ ἀηδία, ὅπως τὸ βλέπομε καὶ στὸ περίφημο ἐπίγραμμα τοῦ Καλλιμάχου πού καταλήγει στὸν παροιμιώδη στίχο: «Σικχαίνω πάντα τὰ δημόσια».

Οἱ Ἑλληνιστικοὶ πνευματικοὶ ἄνθρωποι ἔχουν γίνεи εἰδικοί, καὶ ἀπευθύνονται σὲ κλειστοὺς κύκλους εἰδικῶν, καλλιεργοῦν τὴν *Arts gratia artis*, ἕνα πολιτισμὸ τοῦ βιβλίου.

Τὸ πνευματικὸ κέντρο τῆς πνευματικῆς καθὼς καὶ τῆς ἐμπορικῆς ζωῆς τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων εἶναι ἡ Ἀλεξάνδρεια, καὶ τὴν ἀκμὴ τῆς τῆ χρωστᾶ στίς ἀκάματες φροντίδες τῶν Πτολεμαίων πού τὴ

διάλεξαν, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἀλεξάνδρου, γιὰ ἔδρα τοῦ Ἑλληνο-αιγυπτιακοῦ τοῦς κράτους. Ὁ Πτολεμαῖος Α', ὁ Σωτήρ, ἀκολουθώντας τις συμβουλές τοῦ Περιπατητικοῦ φίλου Δημητρίου τοῦ Φαληρέως, ἴδρυσσε στὸ ἐπισημότερο μέρος τῆς πόλης καὶ σὲ ἄμεση ἐξάρτηση ἀπὸ τὰ ἀνάκτορα τὸ περίφημο Μουσεῖο, ποὺ ἔγινε τὸ πραγματικὸ κέντρο τῆς σοφίας τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων.

Ἡ μεγάλη του βιβλιοθήκη, ἡ περίφημη Βιβλιοθήκη τῆς Ἀλεξανδρείας, στεγασμένη σὲ παράπλευρη πτέρυγα, κατόρθωσε μὲ τὸν καιρὸ νὰ συγκεντρώσει σχεδὸν ὅλη τὴν ἀρχαία Ἑλληνικὴ παραγωγὴ βιβλίων. Ἰδιαίτερα τὴν ἐφρόντισε καὶ τὴν πλούτισε ὁ Πτολεμαῖος Β' (283-245 π.Χ.) ὁ λεγόμενος καὶ Φιλάделφος.

Ὁ Τίτλος τοῦ «Προστάτου» τῆς Βιβλιοθήκης ἦταν ἐπίσημος ἀδλικὸς τίτλος, καὶ γιὰ πολλὰς γενεὰς αὐτὸς ποὺ τὸν εἶχε, φρόντιζε καὶ γιὰ τὴ μόρφωση καὶ τὴν ἀνατροφή τῶν πριγκίπων. Ἄνδρες σπουδαιότατοι σὰν τὸ Ζηρόδοτο τὸν Ἐφέσιο, τὸν Ἀπολλώνιο τὸ Ρόδιο, τὸν Ἐρατοσθένη, τὸν Ἀριστοφάνη τὸ Βυζάντιο ἢ τὸν Ἀρίσταρχο τὸ Σαμόθρακα, γιὰ νὰ περιορισθῶ μόνον σὲ μεγάλους ποιητὲς καὶ φιλολόγους, ὑπῆρξαν «Προστάται» τῆς Βιβλιοθήκης.

Γιὰ νὰ συγκεντρώσουν οἱ Πτολεμαῖοι στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Μουσείου τὴν ἀπέραντη πνευματικὴ κληρονομία τῶν κλασικῶν χρόνων τὰ ἀναρίθμητα ἐκεῖνα βιβλία, μεταχειρίστηκαν ὅλα τὰ μέσα. Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι ὁ Πτολεμαῖος Γ', ὁ Εὐεργέτης (247-221 π.Χ.), δὲν δίστασε νὰ κατακρατῆσει ἀκόμη καὶ τὸ ἐπίσημο ἀντίγραφο τῶν τριῶν τραγικῶν ποιητῶν, ποὺ τὸ δανείστηκε ἀπὸ τὴν πόλη τῶν Ἀθηναίων γιὰ νὰ τὸ ἀντιγράψουν οἱ λόγιοι τοῦ Μουσείου, στέλνοντας πίσω μόνον ἓνα ὠραῖο ἀντίγραφο καὶ δωρίζοντας τὴν ἐγγύηση ποὺ εἶχε δώσει.

Φαίνεται ὅτι πρὶν ἀπὸ τὸ 227 π.Χ. ὑπῆρχαν ἤδη στὶς δύο βιβλιοθήκες τῆς Ἀλεξανδρείας, στὴ μεγάλη τοῦ Μουσείου καὶ στὴ μικρὴ τοῦ Σαραπίου, 532.000 βιβλία, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ 490.000 ἦσαν στὴ μεγάλη βιβλιοθήκη τοῦ Μουσείου.

Οἱ Πτολεμαῖοι ξεχώρισαν τὴ δύσκολη δουλειὰ πὸν χρειάζοταν γιὰ νὰ κατατάξει κανεὶς ὅλο αὐτὸ τὸ ὕλικό, καὶ πρὸ πάντων τὸ ποιητικὸ ὕλικό, καὶ τὴν ἀνάθεσαν στὴν ἀρχὴ σὲ τρεῖς μεγάλους ποιητὲς τῶν χρόνων ἐκείνων, γιὰτὶ ποιητὲς μόνο θὰ μπορούσαν νὰ κινηθοῦν κάπως ἐλεύθερα καὶ νὰ ἐπεξεργασθοῦν τὸ ἄπειρο μυθολογικὸ καὶ διαλεκτικὸ καὶ μετρικὸ ὕλικό πὸν εἶχε μαζευτεῖ, τὴ στιγμὴ πὸν φιλολογικὴ ἐπιστήμη δὲν ὑπῆρχε ἀκόμη. Ἔτσι ὁ ποιητὴς Ζηνόδοτος ὁ Ἐφέσιος ἀνέλαβε νὰ ἐπεξεργασθεῖ τὴν ἐπικὴ καὶ τὴ λυρική ποίηση, ὁ τραγικὸς ποιητὴς Ἀλέξανδρος ὁ Αἰτωλὸς ἀνέλαβε τὴν τραγική, καὶ ὁ τραγικὸς ἐπίσης ποιητὴς Λυκόφρων ὁ Χαλκιδαῖος τὴν κωμική.

Πολὺ πλατύτερο καὶ δυσκολότερο ἦταν τὸ ἔργο πὸν ἔκαμε ὁ Καλλιμάχος, ὁ σπουδαιότερος ποιητὴς τοῦ τρίτου π.Χ. αἰώνα, γράφοντας τὸν κατάλογο τῆς ἀπέραντης ἐκείνης βιβλιοθήκης. Οἱ περὶ-φημοὶ αὐτοὶ «Πίνακες», ἔτσι λέγονταν, γέμισαν 120 βιβλία, καὶ περιλάμβαναν τὰ ὀνόματα ὅλων τῶν συγγραφέων μαζὶ μὲ μιὰ σύντομη βιογραφία τους καὶ ἓνα κατάλογο τῶν ἔργων τους, ἀκόμη καὶ ἐκείνων πὸν δὲν σώζονταν τότε πιά, καὶ τὶς πρῶτες λέξεις, ὅπως καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν στίχων ἀπὸ τὰ ἔργα πὸν σώζονταν.

Ὁ Κατάλογος αὐτὸς τοῦ Καλλιμάχου ἦταν κολοσσιαῖο κατόρθωμα, ὅπως καὶ μοναδικὴ ἦταν καὶ ἡ σημασία πὸν εἶχε γιὰ τὴν ἱστορία τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων. Γιὰ νὰ σᾶς δώσω ὅμως μιὰν ἰδέα ἀπὸ τὴν εὐρύτητα τῆς φιλολογικῆς ἀντιλήψεως τοῦ Καλλιμάχου ἀλλὰ καὶ τῆς πληρότητος τοῦ καταλόγου, πρέπει νὰ προσθέσω ὅτι περιλάμβανε ἔργα καὶ ὀνόματα συγγραφέων ἀπὸ τὸν Ὅμηρο ὡς τὸν τελευταῖο ὀδηγὸ μαγειρικῆς τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνων. Ὅλα ἦσαν «φιλολογία».

Ἡ ἐπεξεργασία, ἡ ἀποκατάσταση καὶ ἡ κατάταξη αὐτῆ τῶν κειμένων γέννησε, ὅπως ἦταν φυσικό, καὶ τὴ φιλολογικὴ ἐπιστήμη, πὸν ἀπὸ τότε πιά ξεχώρισε ἀπὸ τὴν ποίηση.

Τὸ πρότυπο τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῶν Πτολεμαίων τὸ μιμήθηκαν καὶ οἱ ἄλλες αὐλὲς τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ἔτσι στὴν Πέλ-



λα ὁ Ἀντίγονος ὁ Γονατᾶς συγκέντρωσε γύρω του ποιητὲς καὶ φιλοσόφους, καὶ στὴν Ἀντιόχεια ὁ Ἀντίοχος ὁ Σωτὴρ ἴδρυσε σημαντικὴ βιβλιοθήκη πὸν βοήθησε τὴν ἀνάπτυξη τῆς Ἑλληνοσυριακῆς φιλολογίας, καὶ κυρίως στὴν Πέργαμο οἱ Ἀταλλίδες ἴδρυσαν τὴν ἀντίπαλη τῆς Ἀλεξανδρινῆς βιβλιοθήκης καὶ ὑποστήριξαν ὅσο καμιὰ ἄλλη Ἑλληνιστικὴ δυναστεία τὰ γράμματα καὶ τὶς τέχνες. Σημαντικὰ κέντρα γιὰ τὰ γράμματα καὶ τὶς τέχνες τὰ χρόνια ἐκεῖνα ἦσαν ἀκόμη καὶ δύο νησιά, ἡ Κῶς καὶ ἡ Ρόδος.

Τὰ καινούργια Ἀλεξανδρινὰ ρεύματα, πὸν γεννήθηκαν στὸ Μουσείον καὶ στὴ βιβλιοθήκη του, δὲν ἄφησαν ἀνεπηρέαστες καὶ τὶς παλιῆς κλασικῆς πόλεις, καὶ ἔτσι ἄρχισαν καὶ αὐτὲς νὰ ἰδρύνουν σιγά-σιγά δημόσιες βιβλιοθήκες, ὅπως ἔγινε στὰς Ἀθήνας, καὶ στὴν Κόρινθο καὶ στοὺς Δελφούς καὶ στὴν Ἐφεσο, καὶ στὴ Σμύρνη καὶ στὴν Ἀλικαρνασσό, πολλὲς ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἔγιναν ἀπὸ δωρεῆς ἡγεμόνων ἢ καὶ ἀνωτέρων κρατικῶν ὑπαλλήλων.

Στοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους μὲ τοὺς «κανόνες», τοὺς καταλόγους, πὸν θεσπίσθηκαν, τῶν μεγάλων σὲ κάθε φιλολογικὸ εἶδος—ἐννέα λυρικοί, πέντε τραγικοὶ ποιητὲς, τρεῖς κωμικοὶ δέκα ρήτορες κλπ.—δημιουργήθηκε καὶ ἡ ἔννοια τῶν «κλασικῶν συγγραφέων», ἀπὸ τοὺς ὁποῖους καὶ τὰ σχολικὰ προγράμματα ἐπηρεάσθηκαν καθὼς καὶ ἡ ἀντιγραφή τῶν κειμένων, ἐπομένως καὶ ἡ ἐπιβίωση, τῶν κειμένων.

Μιὰ δεύτερη περίοδος ἀκμῆς τοῦ Μουσείου, καὶ τῆς ἱστορίας τῆς βιβλιοθήκης του, ἀρχίζει μετὰ τὸν Αὐγουστο, μὲ τὴν Pax Romana, ἀλλὰ δὲν ἔχομε καιρὸ νὰ μιλήσομε γι' αὐτὴ, οὔτε καὶ γιὰ τὸ τέλος τῆς βιβλιοθήκης στὰ χέρια τῶν Ἀράβων, πὸν κατέκτησαν τὴν Αἴγυπτο τὸν ἕβδομο αἰῶνα. Ὅμαρ Καλίφης.

Στοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους, μὲ τὴν ἐξάπλωση τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας, καὶ τὴ ζήτηση Ἑλληνικῶν βιβλίων, εἶναι φυσικὸ ὅτι καὶ ἡ βιομηχανία καὶ τὸ ἐμπόριο τῶν βιβλίων ἄνθισε. Ὑπῆρχαν, κυρίως στὴν Ἀλεξάνδρεια, πολλὰ ἐργαστήρια μὲ μορφωμένους δούλους γραφεῖς πὸν παρήγαγαν τὰ βιβλία, πάσης φύ-

σεως βιβλία, ὅπως τὰ ἄπειρα σπαράγματα παπίρων μᾶς δείχνουν, πὸν βρέθηκαν καὶ στὰ πιὸ ἀπομονωμένα ἐπαρχιακὰ κέντρα τῆς Ἑνωμένης Αἰγύπτου. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι καὶ στὴ Ρώμη ἴδρυσαν οἱ Ρωμαῖοι Ἑλληνικὰς βιβλιοθηκὰς δίπλα στὶς Ρωμαϊκὰς, πράγμα φυσικό, ἀφοῦ τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα τόσο τιμῆθηκαν ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους.

Γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ ἀρχαίου βιβλίου σπουδαῖος σταθμὸς εἶναι ὁ δεῦτερος μ.Χ. αἰώνας, ὅταν ἄρχισε ἡ μεγάλη ἀλλαγὴ τοῦ τύπου τοῦ βιβλίου, τὸ τυλιχτάρι σὲ κώδικα, δηλαδὴ σὲ βιβλίον μὲ φύλλα ὅπως τὰ ξεύρομε σήμερον. Ἡ ἰδέα τοῦ «κώδικος» ἤλθε πιθανότατα ἀπὸ τὶς ξύλινες πινακίδες, πὸν δὲν μποροῦσαν ὅμως νὰ τὶς δέσουν μαζὶ σὲ μεγάλο ἀριθμὸ. Νομίζεται ὅτι οἱ Χριστιανοὶ πρῶτοι μεταχειρίστηκαν τοὺς κώδικες γιὰ τὰ θρησκευτικὰ τους βιβλία — ἦσαν πολὺ πρακτικότεροι καὶ εὐμεταχειρίστοι ἀπὸ τὰ τυλιχτάρια — καὶ ἀπ' αὐτοὺς τοὺς πῆραν ἀργότερα καὶ οἱ μὴ Χριστιανοὶ συγγραφεῖς, ἀντιγραφεῖς καὶ συλλέκτες. Στὴν ἀρχὴ θεωροῦσαν τοὺς κώδικες εὐτελέστερους ἀπὸ τὰ τυλιχτάρια, ἀλλὰ σύντομα εἶδαν τὰ προτερήματά τους. Τότε φυσικὰ ἄλλαξαν καὶ οἱ βιβλιοθηκὰς τὴ μορφή τους. Ἀπέκτησαν πιά ράφια γιὰ τοὺς κώδικες ἀντὶ τὶς μικρὰς βαθιὰς θῆκες-ὀπὲς γιὰ κάθε τυλιχτάρι.

Δυστυχῶς ὁ χρόνος δὲν ἐπιτρέπει νὰ εἰσέλθωμε στὸ μεγάλο καὶ σπουδαῖο ζήτημα τῆς μετάδοσης καὶ τῆς διάσωσης τῶν ἀρχαίων κειμένων, πὸν ἔφτασαν ὡς ἐμᾶς· τὴ μεταλλαγὴ ἀπὸ τὴ μεγαλογράμματη στὴ μικρογράμματη γραφὴ (τὴν ἐπισεσομένην) πὸν ἔγινε τὸν ἕνατο αἰῶνα μ.Χ., ὅποτε καὶ πολλὰ ἀρχαῖα κείμενα χάθηκαν, γιὰτὶ δὲν μεταγράφηκαν στὴ νέα μικρογράμματη γραφὴ, οὔτε καὶ γιὰ τὸ λεγόμενον «Νέο Ἑλληνισμὸ» τοῦ ἕνατου αἰῶνα πὸν ἀναβίωσε τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς. Πάντως, ὡς σημειωθῆ, ὅτι ἀπὸ τὸν ὄγδοο αἰῶνα παρουσιάστηκε ὡς γραφικὴ ὕλη καὶ τὸ χαρτὶ ἀπὸ ράκη, πὸν ἐπικράτησε μέχρι τῶν ἡμερῶν μας.